SHAXS RIVOJLANISHIDA IJTIMOIY MUHIT VA BIOLOGIK OMILLARNING O‘ZARO TA’SIRI

Qidirova Gulsora Axmadjonovna

Namangan viloyati Namangan shahar 11- maktab psixologi

Annotatsiya: Ushbu maqolada shaxs rivojlanishida ijtimoiy muhit va biologik omillarning o‘zaro ta’siri masalasi ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Insonning individual xususiyatlari, qobiliyatlari va xulq-atvori shakllanishida irsiy (biologik) omillar hamda ijtimoiy muhitning o‘rni keng yoritiladi. Shuningdek, shaxs rivojlanishida oila, ta’lim muassasalari, jamiyat va madaniy muhitning ahamiyati hamda biologik omillar bilan uzviy bog‘liqligi ochib beriladi. Maqolada ushbu omillarning o‘zaro uyg‘unligi shaxsning barkamol rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etishi asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: shaxs rivojlanishi, ijtimoiy muhit, biologik omillar, irsiyat, tarbiya, muhit ta’siri, psixologik rivojlanish, individual xususiyatlar, ijtimoiylashuv, omillar uyg‘unligi.

KIRISH

Shaxs rivojlanishi psixologiya va pedagogika fanlarining eng muhim va dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi. Insonning shakllanishi murakkab, ko‘p qirrali va uzluksiz jarayon bo‘lib, u nafaqat biologik omillar, balki ijtimoiy muhit ta’siri ostida kechadi. Har bir inson tug‘ilganidan boshlab ma’lum genetik xususiyatlarga ega bo‘ladi, bu esa uning jismoniy va psixik rivojlanishining boshlang‘ich asosini tashkil etadi. Biroq shaxsning to‘laqonli shakllanishi faqat

irsiyat bilan emas, balki uni o‘rab turgan ijtimoiy muhit, tarbiya, ta’lim va jamiyatdagi o‘zaro munosabatlar bilan chambarchas bog‘liqdir. Zamonaviy ilmiy qarashlarga ko‘ra, shaxs rivojlanishida biologik va ijtimoiy omillarni bir-biridan ajratib ko‘rib bo‘lmaydi. Chunki inson organizmi va uning psixikasi uzviy bog‘liq holda rivojlanadi. Biologik omillar – irsiy xususiyatlar, nerv tizimi, temperament kabi jihatlar insonning tabiiy imkoniyatlarini belgilab bersa, ijtimoiy muhit esa ushbu imkoniyatlarning qay darajada namoyon bo‘lishini va rivojlanishini ta’minlaydi. Ayniqsa, bolalik davrida oila muhiti, ota-ona tarbiyasi, ta’lim muassasalari va tengdoshlar bilan muloqot shaxsning shakllanishida hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Bugungi globallashuv sharoitida ijtimoiy muhitning ko‘lami yanada kengayib, axborot texnologiyalari, ommaviy axborot vositalari va internet tarmog‘i ham shaxs rivojlanishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Bu esa shaxsning dunyoqarashi, qadriyatlari va xulq-atvorida yangi o‘zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. Shu bilan birga, biologik omillar ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmay, insonning individual farqlarini belgilovchi muhim asos bo‘lib qolmoqda. Mazkur maqolaning asosiy maqsadi shaxs rivojlanishida ijtimoiy muhit va biologik omillarning o‘zaro ta’sirini ilmiy asosda tahlil qilish, ularning ahamiyatini yoritish hamda bu omillarning uyg‘unligi shaxsning barkamol rivojlanishida qanday rol o‘ynashini ochib berishdan iborat. Shuningdek, maqolada mazkur jarayonni chuqurroq anglash orqali ta’lim-tarbiya tizimida samarali yondashuvlarni ishlab chiqish zarurligi ham asoslab beriladi.

ASOSIY QISM

Shaxs rivojlanishi masalasi psixologiya va pedagogika fanlarida ko‘plab olimlar tomonidan tadqiq etilgan bo‘lib, unda biologik va ijtimoiy omillarning o‘rni alohida ahamiyat kasb etadi. Inson shaxs sifatida shakllanishida bu ikki omilning o‘zaro uyg‘unligi va ta’siri hal qiluvchi omil hisoblanadi. Mazkur

jarayonni to‘g‘ri anglash uchun avvalo biologik va ijtimoiy omillarning mazmun-mohiyatini alohida ko‘rib chiqish zarur. Biologik omillar deganda, avvalo, irsiyat, genetik xususiyatlar, nerv tizimi faoliyati, temperament va insonning fiziologik tuzilishi tushuniladi. Har bir inson ma’lum irsiy imkoniyatlar bilan dunyoga keladi. Bu imkoniyatlar uning jismoniy rivojlanishi, aqliy salohiyati, sezgi organlari faoliyati hamda temperament xususiyatlarini belgilab beradi. Masalan, ayrim bolalar tug‘ma ravishda tez o‘rganishga moyil bo‘lsa, boshqalari ko‘proq vaqt va kuch talab qiladi. Bu farqlar asosan biologik omillar bilan bog‘liqdir. Shuningdek, nerv tizimining kuchi va muvozanati insonning stressga chidamliligi, emotsional barqarorligi va xulq-atvoriga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Biroq biologik omillar shaxs rivojlanishini to‘liq belgilab bermaydi. Ular faqat imkoniyat yaratadi, xolos. Ushbu imkoniyatlarning qay darajada ro‘yobga chiqishi esa ijtimoiy muhitga bog‘liqdir. Ijtimoiy muhit deganda, insonni o‘rab turgan jamiyat, oila, ta’lim muassasalari, madaniy qadriyatlar, ijtimoiy munosabatlar tizimi tushuniladi. Ayniqsa, oila shaxs rivojlanishining dastlabki va eng muhim ijtimoiy muhitidir. Bola aynan oilada ilk bor muloqot qilishni, xulq-atvor me’yorlarini, qadriyatlarni va ijtimoiy rollarni o‘zlashtiradi. Ta’lim muassasalari ham shaxs rivojlanishida muhim rol o‘ynaydi. Maktab, litsey va oliy ta’lim tizimi orqali inson bilim, ko‘nikma va malakalarni egallaydi, mustaqil fikrlash, muammolarni hal qilish va ijtimoiy faoliyat yuritish qobiliyatlarini rivojlantiradi. Shu bilan birga, tengdoshlar bilan muloqot qilish jarayoni ham shaxsning ijtimoiylashuvida katta ahamiyatga ega. Bu jarayonda inson o‘z o‘rnini anglaydi, o‘zini boshqalar bilan taqqoslaydi va ijtimoiy tajriba orttiradi. Biologik va ijtimoiy omillarning o‘zaro ta’siri shundan iboratki, biologik imkoniyatlar ijtimoiy muhit orqali rivojlanadi va shakllanadi. Masalan, tug‘ma iste’dodga ega bola qulay ta’lim va tarbiya muhitida o‘z qobiliyatlarini to‘liq namoyon eta oladi. Aksincha, noqulay ijtimoiy muhitda bu qobiliyatlar rivojlanmasdan qolib ketishi mumkin. Shu boisdan, shaxs

rivojlanishida muhitning ijobiy yoki salbiy ta’siri nihoyatda muhim hisoblanadi. Zamonaviy psixologiyada shaxs rivojlanishini tushuntirishda turli nazariyalar mavjud bo‘lib, ularning aksariyati biologik va ijtimoiy omillarni birgalikda ko‘rib chiqadi. Masalan, ijtimoiy-kognitiv yondashuv insonning rivojlanishini uning atrof-muhit bilan faol o‘zaro ta’siri orqali izohlaydi. Bu yondashuvga ko‘ra, inson nafaqat muhit ta’siriga uchraydi, balki o‘zi ham muhitni o‘zgartiradi va faol subyekt sifatida ishtirok etadi. Shuningdek, bugungi kunda axborot texnologiyalarining rivojlanishi ijtimoiy muhit tushunchasini yanada kengaytirdi. Internet, ijtimoiy tarmoqlar va ommaviy axborot vositalari shaxs dunyoqarashi, fikrlashi va xulq-atvoriga sezilarli darajada ta’sir ko‘rsatmoqda. Bu esa o‘z navbatida shaxs rivojlanishida yangi omillarni yuzaga keltirmoqda. Ayniqsa, yoshlar orasida virtual muhitning ta’siri kuchayib borayotgani pedagog va psixologlar oldiga yangi vazifalarni qo‘ymoqda. Shaxs rivojlanishi biologik va ijtimoiy omillarning uzviy bog‘liqligi asosida amalga oshadi. Bu ikki omil bir-birini to‘ldiradi va o‘zaro ta’sirda bo‘lib, insonning barkamol shaxs sifatida shakllanishini ta’minlaydi. Shu sababli, shaxs rivojlanishini samarali tashkil etishda biologik imkoniyatlarni hisobga olgan holda, ijobiy ijtimoiy muhitni yaratish muhim ahamiyatga ega.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, shaxs rivojlanishi murakkab va ko‘p omilli jarayon bo‘lib, unda biologik va ijtimoiy omillar o‘zaro chambarchas bog‘liq holda namoyon bo‘ladi. Biologik omillar insonning tabiiy imkoniyatlari, ya’ni irsiy xususiyatlari, temperament va fiziologik jihatlarini belgilab bersa, ijtimoiy muhit ushbu imkoniyatlarning qay darajada rivojlanishini ta’minlaydi. Shaxsning barkamol shakllanishi aynan shu ikki omilning uyg‘unligi va muvozanatiga bog‘liqdir. Shuningdek, ijtimoiy muhit – oila, ta’lim muassasalari, tengdoshlar va

keng jamiyat shaxs rivojlanishida hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Ayniqsa, to‘g‘ri tashkil etilgan tarbiya va sifatli ta’lim biologik imkoniyatlarning to‘liq namoyon bo‘lishiga xizmat qiladi. Aksincha, noqulay ijtimoiy sharoitlar shaxs rivojlanishini sekinlashtirishi yoki salbiy yo‘nalishga olib kelishi mumkin. Bugungi kunda axborot texnologiyalarining rivojlanishi ham shaxs rivojlanishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Shu boisdan zamonaviy sharoitda yosh avlodni tarbiyalashda nafaqat an’anaviy, balki innovatsion yondashuvlardan ham samarali foydalanish zarur. Umuman olganda, shaxs rivojlanishini to‘g‘ri yo‘naltirish uchun biologik xususiyatlarni inobatga olgan holda, sog‘lom va qo‘llab-quvvatlovchi ijtimoiy muhit yaratish muhimdir. Bu esa kelajakda har tomonlama yetuk, mustaqil fikrlovchi va jamiyatda o‘z o‘rniga ega bo‘lgan shaxslarni tarbiyalashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. G‘oziev E.G‘. *Umumiy psixologiya*. Toshkent: O‘qituvchi, 2002.
2. Davletshin M.G. *Yosh va pedagogik psixologiya*. Toshkent: O‘qituvchi, 2004.
3. Karimova V.M. *Ijtimoiy psixologiya*. Toshkent: Fan va texnologiya, 2010.
4. Rajabov S. *Shaxs psixologiyasi*. Toshkent: Universitet nashriyoti, 2015.
5. Daniel Goleman. *Emotional Intelligence*. New York: Bantam Books, 1995.
6. Konrad Lorenz. *On Aggression*. New York: Harcourt, 1966.
7. O‘smirlar psixologiyasi va pedagogikasi bo‘yicha ilmiy-metodik qo‘llanmalar. Toshkent, 2022.